

ALBUCASIS - *On Surgery and Instruments*, trans, and com. M. S. Spink and G. L. Lewis, London 1973, s. 850 + XV (B/8496).

Bu kitap onbirinci yüzyılda İspanyada yaşamış meşhur bir cerrahın, Ebu'l-Kâsım e'z-Zehrâvî'nin *Kitâb e't Tasrif li men Acize an e't Te'lif* adlı eserinin son kısmıdır.

Eserin daha önceki kısımlarında, devrindeki bazı yazarlarda da gördüğü üzere, elementlerden, onların karışımlarından, genel anatomiden, mürekkep ilaçlardan, vücut hastalıklarından, onların tedavi yöntemleri ve ilaçlarından bahsedilir.

Eserin cerrahi kısmı hariç, diğer kısımları onüçüncü yüzyıl ortalarında İbranice ve sonra da 1519'da Latinceye çevirilmiştir (*Liber Theoricae nec non Practicae Alsharavii*).

Eserin ilaçlarla ilgili kısmı ise onun hemen hemen yarısına yakın kapsamına sahip olup, onüçüncü yüzyılın sonlarına doğru *Liber Servitoris* adı altında Latinceye çevirilmiştir ve çok meşhur olmuştur. Aynı kısım 1471'de Venedik'te basılmıştır.

Eserin burada söz konusu olan *Cerrahi* kısmı resimli olup devrinde konusunda yazılmış eslere bir örnek teşkil etmiştir. Zehrâvî eserinde, sadece kendi devrine kadar gelmiş olan cerrahi aletleri vermekle kalmamış, onların yanı sıra örneğin iltihaplı yerlerin açılmasında kullanılacak özel aletler, şırıngalar, mesane taşlarında kullanılan litotomdan da bahsetmiştir; bunların gayet güzel resimlerini de vermiştir.

Zehrâvî'nin *Cerrahi*'si ilk defa onikinci yüzyılda Cremona'lı Gerard tarafından Latinceye *Liber Alsharavi di Chirurgia* adıyla çevrilmiştir. Bu çeviri ilkin İtalyan, daha sonra Fransız cerrahlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Ondördüncü yüzyılda Guy de Chauliac bu yazarı Hippocrates ve Galen'le birlikte aynı düzeyde tutarken, büyük kan dolaşımını bulan William Harvey'in hocası Aquanpendente'li Fabricius, Zehravi'yi biri Romalı (Celsus), biri Yunanlı (Paulus Aegineta), ve biri Arap (Zehravi) olmak üzere kendisini etkilemiş üç bilim adamı arasında sayar.

Zehravi'nin eserinin Cerrahi kısmının ilk modern baskısı, Latince çevirisi ile birlikte Oxford'da 1778'de basılmıştır. John Channing onu iki cilt halinde *Albucasis de Chirurgia Arabica et Latine* adıyla neşretmiştir. Bu kitaptaki bazı dip notları, onun Halep'teki bir yazma nüsha ile 1500, 1532 ve 1540 yıllarında Venedik'te basılmış Latince nüshalarından yararlanılmak suretiyle hazırlanmış olduğu görülmektedir.

Lucien Leclerc *Cerrahi*'yi ilk defa modern dillerden birine, Fransızcaya çevirip, *La Chirurgie d'Albucasis* adıyla 1861 yılında Paris'te neşretmiştir.

Burada söz konusu eserin İngilizce bir çevirisi Arapça tenkitli metniyle birlikte verilmiştir. Eserin tenkitli metninin hazırlanmasında onun mevcut yedi nüshası kullanılmıştır:

- 1-Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi 1990 numarada kayıtlı nüshası
- 2-Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa 502 numarada kayıtlı nüshası
- 3-Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa 503 numarada kayıtlı nüshası
- 4-Beyazıt kütüphanesi, Veliyüddin Efendi 2491'de kayıtlı nüsha
- 5-Patna'da Khuda Baksh Kütüphanesi 2416'da kayıtlı nüsha
- 6-Oxford, Bodleian Kütüphanesi, H. Huntingtan 156'da kayıtlı nüsha
- 7-Oxford, Bodleian Kütüphanesi, M. Marsh 54'de kayıtlı nüsha

Çevirmenler M. S. Spink ve G. L. Lewis tenkitli metni hazırlarken Oxford Bodlenian Kütüphanesinde bulunan iki nüshayı resimleri yönünden de mukayese etmişlerdir; yazmanın farklı nüshalarındaki resimlerini ayrı ayrı vererek açıklamışlardır.

Kitapta tenkitli metin ve onun İngilizce çevirisi ile birlikte gerekli görülen yerlerde bazı açıklamalar verilmiştir. Metnin altında dip notları şeklinde verilen bazı açıklamalar daha çok metnin çevirisiyle ilgilidir; örneğin s. 380'deki dip notlarında görüldüğü gibi. Bunların yanı sıra metni açıklamak, orada söz konusu edilen konulara açıklık getirmek üzere, yine metnin altında bazı açıklamalar verilmiştir. Bunlardan bazıları tedavide kullanılan aletlerle ilgilidir. Bu açıklamalara örnek olarak s. 346'daki *midass*, *bartd* gibi bazı aletler hakkında verilen açıklamalar gösterilebilir. Burada verilen açıklamalardan anlaşılacağı üzere *midass* bir nevi iğnedir; onun üç büyüklükte olduğu görülür (M. Marsh bunlardan yalnız ikisini vermiştir). Aletin bir sap kısmı vardır. H. Huntington'da aletin uç kısmı dörtgen şeklindedir. Bu alet muhtemelen trokar (vücutta birikmiş olan suyu dışarı atmağa yarayan alet) olarak kullanılmıştır; muhtemelen onu 41. bölümde bezsi yapıdaki torbalarda, 45. bölümde ise iltihaplı şişlerde ve 44. bölümde yine bezsi yapıdaki guitre tedavisinde kullanmışlardır.

Çeviride daha çok aydınlatmak üzere verilmiş olan diğer bazı açıklamalara örnek olarak ise 142. sayfada verilmiş açıklamayı gösterebiliriz. Burada fil hastalığının tedavisinde dağlama önerilmektedir. Çevirmenler aynı sayfanın altında vermiş oldukları bilgide "Paulus Aegineta"-nın erken safhalarda kafanın yakılmasının (dağlanmasının) fil hastalığını önlediğini söylediğini, ancak onun ne dağlamanın tipinden ne de kesin yerinden bahsetmemiş olduğunu ifade etmişlerdir. Dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan Leo Bregma da dağlamayı önerir. Diğer Arap yazarlar bu kısımda verilen dağlama dahil, tedavide geç tarihte yaşamış Yunanlı yazarların açıklama ve yönlendirmelerini izlemişlerdir. Maamafih şüphe yoktur ki Arap yazarlar bu hastalığa büyük ilgi göstermişlerdir, ve ona *elephas* veya *lepra* adını vermişlerdir. Onun ilk defa söz konusu edildiği metinler, onu Mısır'a atfeden Lucretius'a kadar gider. Pliny gibi ondan söz eden bazıları onun nakledildiğini, taşındığını söylerler. İbn Sina lepranın gerçek tipini belirlemiştir, ve ona bacağıın büyümesine dayanarak *elephantiasis* adı verilmiştir. Zehrâvi'nin müteakip kısımda verdiği bilgiden de anlaşılacağı üzere, tedavide dağlama yeteri kadar yanık elde edilene kadar tatbik edilecektir.

Cerrahi'nin tenkitli metni ve çevirisi verilmeden önce kitapta bir giriş kısmı bulunmaktadır. Burada kitabın yazarı Zehrâvi, onun burada söz konusu edilen eserinin tümü, onun çevirileri ve *Cerrahi*'nin çevirisi ile tenkitli metnin hazırlanmasında kullanılan yazma nüshaları hakkında bilgi verilmiştir.

Cerrahi üç kitaptan meydana gelmektedir. Birinci kitap dağlama ile ilgilidir. Burada baştan başlamak üzere vücudun çeşitli yerlerine tatbik edilen dağlamalar hakkında bilgi verilmektedir. Örneğin başa tatbik edilen dağlama, kronik olmayan migren sırasında başa tatbik edilen dağlama, ağız çarpılmasında tatbik edilen dağlama konusunda verilen bilgilerde görüldüğü gibi (ss. 2-165).

İkinci kitap, incinme, delme, kan alma ve yara ve benzeri durumlarla ilgilidir. Burada söz konusu tedavi şekillerinin kullanıldığı çeşitli hastalıklar, tedavide izlenecek yollar ve kullanılacak aletler hakkında bilgi verilir; örneğin katarakt ameliyatı, rektum hastalıklarında kullanılacak aletler bunlardan bazı örnekler olarak verilebilir. Burada, birinci kitapta da görüldüğü üzere, çeşitli konularda verilen bilgiler baştan başlamak üzere ayağa doğru bir sıra izlemek suretiyle verilmiştir. Bu kitapta aynı zamanda çeşitli yaraların tedavisi ile ilgili öneriler, kan almanın hangi damarlardan yapılabileceği, ne gibi durumlarda baş vurulması

gerektiği ve ne gibi bir yöntemle kan alınması gerektiği konusunda bilgi verilmiştir (ss. 166-677).

Üçüncü kitap “kemiklerin yerine yerleştirilmesi” ile ilgilidir. Burada ilkin genel olarak kırık çıkıklarda kullanılacak alet ve bandaj tarzları hakkında genel bir açıklama yapıldıktan sonra, kırık çıkıklar ele alınıp tedavide ne gibi bir yolun izlenmesi gerektiği anlatılmıştır; örneğin burun kemiği, alt çene kemiği kırıklarında izlenecek tedavi tarzlarında görüldüğü gibi (ss. 678-837).

Zehrâvî'nin kısaca *el-Tasrif* diye meşhür olmuş eserinin *Cerrahi* kısmının çevirisi olan bu kitap, çeviri ve tenkitli metni karşılıklı sayfalarda vermektedir. Böylece gerektiğinde orijinal Arapça metinle çevirisini karşılaştırmak mümkün olmaktadır. Ayrıca gerektiğinde Arapça metinden de yararlanmak mümkündür.

Bu eser sadece devrinde etkin olmakla kalmamış, yüzyıllar boyunca hem Doğuda hem de Batıda bilim dünyasını etkilemiştir. Dolayısıyla böyle bir eserin çevirisi bilim ve kültür tarihi açısından önem taşımaktadır.

Ayrıca bu hacimli eser baskısının güzelliği, temizliği ve dikkatliliği ile de başarılı olmuştur.

Doç. Dr. ESİN KÂHYA

